

Re-identifying Ideology in Literary Translation: An Analysis of Amir Hossein Allahhyari's Persian Translation of Al-Qundus Using Hatim and Mason's Framework

Fatemeh Akbarizadeh*

Associate Professor, Department of
Arabic Language and Literature, Faculty
of Literature, Alzahra University,
Tehran, Iran

Akram Khodadadi

MA. in Arabic Language and Literature,
Faculty of Literature, Alzahra
University, Tehran, Iran

Abstract

In literary translation—particularly in the realm of the novel—meaning is shaped within the interplay of discourse, culture, and ideology rather than being confined to the transfer of lexical units. This study, drawing upon Hatim and Mason's (1990, 1997) analytical framework, examines the reflection of ideology in Amir Hossein Allahhyari's Persian translation of Al-Qundus by Mohammed Hasan Alwan. Within this model, discursive components such as elaboration,

* Corresponding Author: f.akbarizadeh@alzahra.ac.ir

How to Cite: Akbarizadeh, F., Khodadadi, A. (2025). Re-identifying Ideology in Literary Translation: An Analysis of Amir Hossein Allahhyari's Persian Translation of Al-Qundus Using Hatim and Mason's Framework. *Translation Researches in the Arabic Language and Literature*, 15 (32), 385-421. doi: 10.22054/RCTALL.2025.86156.1794

reduction, concretization, nominalization, transitivity shifts (active/passive), repetition, and changes in agency are analyzed. Employing a descriptive-analytical method, data were collected through complete induction and frequency analysis from the entire Arabic novel and its Persian translation. The findings reveal that Allahhyari, by employing strategies such as concretization and nominalization, has successfully reproduced the discourse of the source text while maintaining its syntactic and semantic identity. The results confirm that literary translation, in this context, constitutes not a passive reflection but an active and ideologically mediated process.

Keywords: literary translation; discourse analysis; translator's ideology; Hatim and Mason; Al-Qundus.

Introduction

Literary translation transcends the mere transfer of linguistic forms, as literary texts inherently carry cultural, social, and ideological dimensions that cannot be rendered through language alone (Bashir, 2020). As Hatim and Mason (1990, 1997) emphasize, translation unfolds within “discoursal constraints,” which shape the translator's linguistic and interpretive choices. Translators, therefore, function as discourse agents who actively participate in meaning construction.

Al-Qundus, written by the Saudi novelist Mohammed Hasan Alwan (2011), portrays issues such as patriarchy, social hierarchy, and identity conflict in contemporary Saudi society (Raeisi, 2021). The Persian translation by Amir Hossein Allahhyari (2022) is particularly noteworthy for its stylistic fidelity and creative adaptation, making it a valuable case for examining ideological mediation in translation. This paper aims to assess how Allahhyari's translation reconfigures the ideological underpinnings of the source text through the framework of Hatim and Mason.

Previous Studies

Discourse-oriented translation studies have underscored the interconnection between language, power, and ideology (Fairclough, 1995; van Dijk, 2006). In Iran, several scholars have applied Hatim and Mason's model to evaluate ideological tendencies in translation. For instance, Nodehi (2018) analyzed two Persian translations of Silas Marner and found clear divergences between the translators' ideological orientations and that of the author. Farajzadeh Jalalabad (2017) concluded that elaboration is among the most frequent features in literary translation, serving as an inevitable mechanism of meaning expansion. Similarly, Zia (2015) demonstrated the model's applicability to intertextual expressions in *The Da Vinci Code*. Nevertheless, no prior study has focused specifically on *Al-Qundus* and its Persian translation, making the present work an original contribution to the field.

Methodology

This study adopts a descriptive–analytical approach based on Hatim and Mason's discourse-analytic framework (1990, 1997). The entire Arabic novel and its Persian translation were examined through purposive sampling and complete induction.

The analysis focused on seven key discursive parameters: elaboration, reduction, concretization, nominalization, voice shift (active/passive), repetition, and change in agency (Hatim & Mason, 1997, p. 176).

A total of 1,255 discursive instances were identified and categorized according to their frequency and ideological significance. Each example was examined with respect to how linguistic transformations—lexical, syntactic, or pragmatic—revealed traces of the translator's ideological stance.

Conclusion

The findings demonstrate that Allahhyari's translation of *Al-Qundus* exhibits a dynamic and ideologically engaged process of meaning

reconstruction. The highest frequency of shifts occurred in concretization ($\approx 67\%$), reflecting the translator's tendency to materialize abstract notions and render the narrative more tangible for Persian readers. Nominalization ($\approx 12\%$) and reduction ($\approx 9\%$) followed, indicating an inclination toward stylistic condensation and grammatical cohesion. Conversely, changes in agency and voice shifts appeared less frequently but carried significant discursive implications, particularly in reconfiguring character roles and focalization.

Allahhyari's translation, through elaboration and concretization, amplifies the emotional and philosophical tone of the source text, while his occasional reductions mitigate the novel's social critique. Consequently, the translation transforms the collective ideological discourse of Alwan's Arabic text into a more individualized and introspective narrative. This ideological repositioning aligns with the notion that translation is not a neutral act of transference but a socially situated re-authoring of meaning (Hatim & Mason, 1997; Ghazanfari, 2006).

Overall, the study affirms that applying Hatim and Mason's framework enables a nuanced understanding of the intersection between discourse, culture, and ideology in literary translation. It also highlights the translator's pivotal role as an active agent in shaping the ideological and aesthetic trajectory of cross-cultural texts.

----- پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی -----

دوره ۱۵، شماره ۳۲، بهار و تابستان ۱۴۰۴، ۳۸۵-۴۲۱

rctall.atu.ac.ir

DOI: [10.22054/rctall.2025.86156.1794](https://doi.org/10.22054/rctall.2025.86156.1794)

بازتاب ایدئولوژی در ترجمه ادبی: تحلیل ترجمه امیرحسین الهیاری از رمان «القندس» با کاربرد رویکرد حاتم و میسون

دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

فاطمه اکبری زاده *

دانش آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

اکرم خدادادی

چکیده

در ترجمه ادبی -به‌ویژه رمان- انتقال صرف واژگان نمی‌تواند منعکس‌کننده تمام ظرفیت‌های معنایی متن مبدأ باشد، چرا که معنا در این متون در پیوندی تنگاتنگ با گفتمان، فرهنگ و ایدئولوژی شکل می‌گیرد. پژوهش حاضر با تکیه بر رویکرد تحلیلی حاتم و میسون به بررسی بازتاب ایدئولوژی در ترجمه امیرحسین الهیاری از رمان «القندس» نوشته محمدحسن علوان می‌پردازد. در این چارچوب، مؤلفه‌هایی چون تفصیل، تقلیل، عینی‌سازی، تبدیل ساختار معلوم به مجهول و برعکس، اسمی‌شدگی، تکرار و تغییر در عاملیت مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها با روش بسامدگیری و استقراء تام از طریق نمونه‌گیری هدفمند از کل رمان و ترجمه فارسی آن گردآوری و تحلیل شده‌اند. در مجموع، ۱۲۵۵ نمونه از مؤلفه‌های گفتمانی شناسایی گردید. نتایج نشان می‌دهند که الهیاری با بهره‌گیری از رویکردهایی نظیر عینی‌سازی و اسمی‌شدگی، گفتمان متن مبدأ را با حفظ هویت نحوی و معنایی به زبان مقصد منتقل کرده است. این یافته‌ها نشانگر آن است که ترجمه در چنین متونی نه یک بازتاب منفعل، بلکه کنشی فعال و ایدئولوژیک است.

کلیدواژه‌ها: ترجمه ادبی، تحلیل گفتمان، حاتم و میسون، القندس، ایدئولوژی مترجم.

۱. مقدمه

در حوزه ترجمه ادبی، ترجمه فراتر از جابه‌جایی واژگان از زبانی به زبان دیگر عمل می‌کند؛ زیرا متون ادبی حامل بارهای فرهنگی، اجتماعی و ایدئولوژیکی هستند که تنها در سطح زبانی قابل انتقال نیستند. همان‌گونه که در پژوهش‌های اخیر تأکید شده است، معنا در متون ادبی در پیوند با بافت گفتمانی شکل می‌گیرد و هرگونه نادیده گرفتن این بافت می‌تواند به تحریف پیام اصلی اثر منجر شود.

توجه به نقش گفتمان در دهه‌های اخیر در مطالعات ترجمه گسترش یافته است. یکی از الگوهای برجسته در این حوزه، چارچوب تحلیلی باسل حاتم و ایان میسون^۱ است که با تمرکز بر مفاهیمی چون محدودیت‌های گفتمانی، ایدئولوژی و عاملیت زبانی، امکانی فراهم می‌سازد تا ترجمه به عنوان کنشی اجتماعی و گفتمانی بررسی شود. این مدل با تحلیل فرآیندهایی چون تفصیل، تقلیل، عینی‌سازی و اسمی‌شدگی، نقش مترجم را به مثابه کنشگری در بازتولید معنا مورد توجه قرار می‌دهد.

چارچوب نظری این مقاله بر رویکرد تحلیل گفتمان حاتم و میسون (۱۹۹۱، ۱۹۹۰/۱۹۹۷) استوار است؛ رویکردی که با تأکید بر «محدودیت‌های گفتمانی» و «ساختارهای بینامتنی»، ترجمه را به مثابه فرآیندی گفتمانی و اجتماعی می‌نگرد. این مدل با بررسی مؤلفه‌هایی چون تفصیل، تقلیل، عینی‌سازی، تبدیل ساختار معلوم به مجهول یا برعکس، اسمی‌شدگی، تکرار و تغییر در عاملیت، امکان تحلیل دقیق بازآفرینی معنا در متن مقصد را فراهم می‌سازد (Hatim & Mason, 1997: 100).

رمان القندس نوشته محمدحسن علوان -نویسنده معاصر عربستانی- در سال ۲۰۱۳ به مرحله نهایی جایزه بوکر عربی راه یافت و ترجمه فرانسوی آن نیز در سال ۲۰۱۵ از سوی بنیاد جهان عرب در پاریس به عنوان بهترین رمان ترجمه شده سال انتخاب شد. علوان با ترسیم شخصیت‌هایی در بستر اجتماعی و فرهنگی عربستان، گفتمان‌هایی همچون هویت قومی، سلطه پدرسالارانه، تبعیض جنسیتی و... را به تصویر می‌کشد و روایت خود را بر تجربه‌های زیستی قهرمان اصلی متمرکز می‌سازد (رئیس، ۱۴۰۰: ۲۱-۲۴).

1 . Hatim, B. & Mason, I.

رمان القندس با درون‌مایه‌های پیچیده فرهنگی و اجتماعی، بستر مناسبی برای ارزیابی فرآیند بازآفرینی گفتمان در ترجمه است. در میان ترجمه‌های فارسی این اثر، ترجمه امیرحسین الهیاری به دلیل وفاداری نحوی و معنایی، اما با رویکرد بازآفرینانه، نمونه‌ای قابل تأمل به شمار می‌رود.

مقاله حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر الگوی حاتم و میسون به بازخوانی ترجمه امیرحسین الهیاری از رمان «القندس» می‌پردازد تا روش مترجم را ارزیابی کرده و نشان دهد که الهیاری چگونه توانسته است ایدئولوژی متن مبدأ را با بهره‌گیری از مؤلفه‌های مدل حاتم و میسون در زبان مقصد بازآفرینی کند. این پژوهش در تلاش است تا از رهگذر تحلیل زبان‌شناختی و گفتمانی با بسامدگیری نقش مترجم در بازتولید یا تحول گفتمان متن اصلی را نشان دهد. برای تحلیل بسامد مؤلفه‌های گفتمانی، کل متن رمان القندس و ترجمه فارسی آن به صورت تطبیقی در پژوهشی گسترده‌تر بررسی شد. نمونه‌گیری به روش هدفمند بر اساس ایدئولوژی ترجمه و متن انجام شد. برای شمارش بسامد، ابتدا تمام موارد استفاده از هر مؤلفه به صورت شناسایی شدند. سپس، درصد هر مؤلفه نسبت به کل تغییرات گفتمانی محاسبه شد.

بر پایه اهدافی که جستار حاضر در نظر دارد، سؤالات زیر مطرح است:

- با توجه به رویکردهای الگوی تحلیلی حاتم و میسون، مترجم چگونه عمل کرده است؟
- مترجم در فرآیند بازتاب ایدئولوژی، کدام مؤلفه‌ها را بیشتر و کدام یک را کمتر به کار گرفته و این امر چه دلالت ایدئولوژیکی داشته است؟

۲. پیشینه پژوهش

تحلیل گفتمان و هر دو فراتر از زبان به معنا، قدرت و بافت اجتماعی توجه دارند. ترجمه نه صرفاً جابه‌جایی واژه‌ها بلکه بازتابی از تعاملات فرهنگی و ایدئولوژیک است. چارچوب تحلیلی حاتم و میسون از جمله رویکردهایی است که با در نظر گرفتن زبان به عنوان کنشی اجتماعی، روابط قدرت، نقش گفتمان و شرایط تولید و دریافت متن را در ترجمه لحاظ می‌کند. آن‌ها معتقدند که زبان نه تنها ابزاری برای انتقال معنا، بلکه بازتابی از تعاملات

اجتماعی و ایدئولوژیک است (حاتم و میسون، ۱۹۹۷: ۱۱). در این بخش، شماری از پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه مرور می‌شود.

میرحسینی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر ایدئولوژی در ترجمه: برگردان فارسی خبری از واشنگتن تایمز» با تکیه بر چارچوب حاتم و میسون و رویکرد ون دایک^۱ راهبردهای مترجم در انتقال متون سیاسی را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد مترجم برای اهداف ایدئولوژیک از راهبردهایی چون حذف، تقلیل، افزایش، پیوند واژگانی، قطبی‌سازی و توصیف کنشگر بهره برده است.

نودهی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «گرایش‌های ایدئولوژیک در دو ترجمه‌ی فارسی رمان سیلاس مارنر اثر جورج الیوت: رویکردی مبتنی بر گفتمان» خود با بررسی دو ترجمه فارسی رمان سیلاس مارنر^۲ اثر جورج الیوت^۳، گرایش‌های ایدئولوژیک مترجمان (رضایی و نویدان) را با تکیه بر الگوی حاتم و میسون تحلیل کرده است. نتایج نشان می‌دهد که گرایش‌های ایدئولوژیک مترجمان با ایدئولوژی نویسنده متن اصلی تفاوت دارد.

فرج‌زاده جلال‌آباد (۱۳۹۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بازتاب ایدئولوژی در ترجمه پل اسپرکمن از رمان شطرنج با ماشین قیامت نوشته حبیب احمدزاده بر اساس الگوی حتم و میسون (۱۹۹۰، ۱۹۹۱ و ۱۹۹۷)» با استفاده از الگوی حاتم و میسون ایدئولوژی مترجم را در ترجمه پل اسپرکمن^۴ از شطرنج با ماشین قیامت تحلیل کرد و نشان داد که این مدل برای بررسی ایدئولوژی کارآمد است؛ هر چند کاستی‌هایی دارد. همچنین مؤلفه تفصیل بیشترین بسامد را داشته و تأکید می‌کند که بسط در ترجمه ادبی اجتناب‌ناپذیر است.

ضیاء (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «ترجمه عبارات و کلمات بین متنی: مطالعه موردی بر اساس "رویکرد نشانه‌شناسی" حاتم و میسون» ترجمه عبارات بین

1. Dijk, V.

2. Marner, S.

3. Eliot, G.

4. Sprachman, P.

متنی را در رمان راز داوینچی بررسی کرده و نشان داده که مترجمان در انتقال معنای ضمنی موفق بوده و این مدل برای تحلیل ترجمه عبارات بین متنی کاربردی است.

۳. مفاهیم نظری

در نظریه‌های نوین ترجمه، متن صرفاً یک فرآورده زبانی تلقی نمی‌شود، بلکه به مثابه کنشی اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژیک مورد تحلیل قرار می‌گیرد. بر این اساس، ترجمه به مثابه بازنویسی مطرح می‌شود؛ فرآیندی که در آن مترجم به‌عنوان میانجی گفتمانی، متنی جدید با هویتی تازه خلق می‌کند (بشیر، ۱۳۹۹: ۷۶).

۳-۱. ارزیابی ترجمه با رویکرد گفتمانی

گفتمان در ساده‌ترین تعریف، فراتر از جمله است و به زبان در بستر اجتماعی و ارتباطی آن اشاره دارد. از نگاه زبان‌شناسان گفتمان، معنا نه تنها در سطح واژگان و جمله، بلکه در تعامل با بافت، کنش اجتماعی و جهت‌گیری ایدئولوژیک تولید می‌شود (مک‌دانل^۱، ۱۳۸۰: ۵۵).

تحلیل گفتمان -به‌ویژه در رویکرد انتقادی- به بررسی لایه‌های پنهان معنا در متن‌ها می‌پردازد که در بستر قدرت، ایدئولوژی و فرهنگ شکل گرفته‌اند. در ترجمه، این رویکرد فراتر از معادل‌سازی واژگانی است و نقش ترجمه در بازتولید یا دگرگون‌سازی ساختارهای گفتمانی و نفوذ ایدئولوژی در سطوح مختلف زبان را مورد توجه قرار می‌دهد (Hatim & Mason, 1997: 5).

در فرآیند ترجمه، ایدئولوژی مترجم نیز وارد عمل می‌شود و ممکن است باعث انتخاب‌های خاص زبانی، نحوی یا معنایی شود. از این رو، نقد ترجمه از منظر گفتمانی به‌ویژه زمانی که با هدف بررسی جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک انجام می‌شود، نیازمند چارچوبی منسجم و تحلیلی است.

1. McDonnell, D.

۲-۳. مدل تحلیلی حاتم و میسون

مدل حاتم و میسون ترجمه را نه صرفاً انتقال معنا، بلکه بازتولید گفتمان در بستر جدید می‌داند و نقش فعال مترجم در شکل‌دهی معنا را برجسته می‌کند (Hatim & Mason, 1990: 74). حاتم و میسون ترجمه را تحت تأثیر محدودیت‌های زبانی، فرهنگی و ایدئولوژیک می‌دانند و آن را محصول تعامل سه سطح «گفتمان‌گونه»، «گفتمان» و «متن» می‌دانند. مدل آن‌ها بر پایه محدودیت‌های گفتمانی شکل گرفته و مؤلفه‌های بازتاب‌دهنده ایدئولوژی را بر اساس این محدودیت‌ها تحلیل می‌کند (Hatim & Mason, 1997: 100). در ادامه به بررسی این سه مقوله می‌پردازیم.

۱-۲-۳. محدودیت‌های متنی

متون به عنوان واحدهای اصلی تحلیل گفتمان، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری معنا دارند و چارچوب‌هایی را بر مترجم تحمیل می‌کنند که باید در ترجمه مدنظر قرار گیرد (فرج‌زاده جلال آباد، ۱۳۹۶: ۴۳-۴۴). از این رو، فهم و ارزیابی تصمیم‌های ترجمه‌ای تنها در صورتی امکان‌پذیر است که تمامی این سطوح به صورت هم‌زمان و یکپارچه مورد توجه قرار گیرند.

۲-۲-۳. محدودیت‌های گفتمان‌گونه‌ای

گفتمان‌گونه یا ژانر گفتمانی به الگوهای زبانی و ساختاری خاصی اشاره دارد که در موقعیت‌های ارتباطی معین به کار می‌روند و هدف ارتباطی مشخصی را دنبال می‌کنند (Hatim & Mason, 1997: 15). تشخیص ژانر متن به این دلیل که متأثر از بافت فرهنگی و اجتماعی خود، قراردادهای و انتظارات خاصی را بر مترجم تحمیل می‌کند، حائز اهمیت است (رایس^۱، ۱۳۹۲: ۲۵). بی‌توجهی به این ویژگی‌ها می‌تواند باعث تولید ترجمه‌ای شود که از منظر مخاطب زبان مقصد، نامأنوس یا غیرطبیعی تلقی شود.

1. Reiss, K.

۳-۲-۳. محدودیت‌های گفتمانی

در سطح گفتمانی، تأکید بر بازتاب ایدئولوژی و روابط قدرت در متن است. حاتم و میسون بر این باورند که مترجم باید ساختارهای گفتمانی موجود در متن مبدأ را در زبان مقصد بازآفرینی کند و در این مسیر ناگزیر از انتخاب‌هایی می‌شود که اغلب ماهیتی ایدئولوژیک دارند (Hatim & Mason, 1990: 112). گفتمان به ساختارهای زبانی‌ای اطلاق می‌شود که در بسترهای اجتماعی مشخص به کار می‌روند و بازتاب‌کننده شیوه‌های تفکر، کنش و باورهای فرهنگی جوامع هستند (یورگنسن و فیلیپس^۱، ۱۳۸۹: ۱۷). به باور حاتم و میسون، گفتمان‌ها و گفتمان‌گونه‌ها در پیوندی متقابل با یکدیگر عمل می‌کنند که در چارچوب‌های فرهنگی گوناگون که محدوده‌های ممکن برای بروز انواع گفتمان را تعیین می‌کند، شکل می‌گیرد (خلیلی، ۱۳۹۲: ۶۰).

گفتمان‌گونه‌ها بازنمایی فعالیت‌های اجتماعی‌اند که در قالب گفتمان با هدف مشخص تحقق می‌یابند. مترجم تحت تأثیر محدودیت‌های گفتمانی شامل پیوند واژگانی، سازوکار تعدی و سازوکار آغازه پایانه انتخاب‌های زبانی خود را انجام می‌دهد و این محدودیت‌ها در تحلیل‌های ایدئولوژیک ترجمه اهمیت دارند. مؤلفه‌های تحلیلی حاتم و میسون نیز بر سه دسته اصلی استوارند (Hatim & Mason, 1997: 176). در ادامه به‌طور جداگانه به هر یک از این عناصر می‌پردازیم.

۳-۲-۳-۱. پیوند واژگانی

پیوند واژگانی از مفاهیم کلیدی در زبان‌شناسی است که به نحوه اتصال کلمات و عبارات در متن اشاره دارد و موجب ایجاد یک متن منسجم می‌شوند (رضی‌نژاد و طوسی نصرآبادی، ۱۳۹۴: ۳۰۹). انسجام به عنوان یک ابزار ساختاری، ارتباط منطقی میان جملات و پاراگراف‌ها را تضمین می‌کند و باعث انتقال مؤثر پیام میان نویسنده و خواننده می‌شود (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۸۳). حاتم و میسون، انسجام را به عنوان عامل پیوستگی ساختاری متن و تعاملات گفتاری می‌دانند و بر اهمیت انسجام مفهومی که ارتباط معنایی

1. Jørgensen, M. W., & Phillips, L.

میان مفاهیم متن را برقرار می‌کند و با روش‌های مختلفی نظیر تکرار واژگان کلیدی، استفاده از مترادف‌ها و ضمائر ایجاد می‌شود نیز تأکید دارند (Hatim & Mason, 2014: 214). یک متن منسجم به خواننده کمک می‌کند تا مفاهیم را به راحتی درک کند. از دیدگاه زبان‌شناسی نظام‌مند نقش‌گرا، انسجام هم ارتباطات داخلی جمله و هم ارتباطات بیرونی میان جملات را روشن می‌سازد (ایشانی، ۱۳۹۵: ۳۹).

۲-۳-۲. سازوکار آغاز - پایانه

سازوکار آغاز- پایانه دو عنصر کلیدی در هر تعامل زبانی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در هدایت و شکل‌دهی پیام ایفا می‌کند. در این ساختار، آغاز به عنوان نقطه شروع پیام یا مبادله زبانی، جهت و موضوع گفت‌وگو را تعیین می‌کند و پایانه، بخش دوم جمله است که هدف اصلی ارتباط و اطلاعات جدید یا مهم‌تر را منتقل می‌کند (غضنفری، ۱۳۸۵: ۷۸). آغاز لزوماً گروه اسمی نیست و ممکن است به صورت گروه قیدی یا حرف اضافه نیز ظاهر شود. تغییر ترتیب آغاز و پایانه می‌تواند پیام را تغییر دهد و معنای جدیدی منتقل کند (همان). حاتم و میسون، این سازوکار را یکی از جنبه‌های مهم انسجام در بافت می‌دانند. آن‌ها معتقدند آغاز، اطلاعاتی را فراهم می‌کند که برای درک کامل جمله ضروری نیست؛ در حالی که پایانه با ارائه اطلاعات جدید جمله را تکمیل می‌کند (Hatim & Mason, 1990: 212). این سازوکار نشان می‌دهد که ترتیب و تأکید بر عناصر خاص در جمله می‌تواند در درک معنای جمله و ایجاد انسجام مؤثر باشد.

الجبّال جادة جداً عندما يتعلق الأمر بصناعة ليلها الكثيف (علوان، ۲۰۱۱: ۲۴۴)؛ در این مثال، «الجبّال» آغاز جمله و عبارت «جادة جداً عندما يتعلق الأمر بصناعة ليلها الكثيف» پایانه جمله است و همان‌طور که بیان شد با جابه‌جایی آغاز و پایانه، معنای کلام و اهمیت آن نیز تغییر می‌کند.

۳-۲-۳. سازوکار تعدی

سازوکار تعدی یک نظام زبان‌شناختی انعطاف‌پذیر است که انواع مختلف رویدادها، فرآیندها، شرکت‌کنندگان و شرایط متغیر مکان و زمان را در قالب مقولات جهانی پوشش می‌دهد (Hatim & Mason, 1997: 200).

۴. تحلیل ترجمه

طبق دستور هیلیدی^۱ (۱۹۸۵)، تنوع زبانی ذکر شده در نظامی به نام سازوکار تعدی بررسی می‌شود که معانی را در قالب جملات شکل می‌دهد. این سیستم از سه مؤلفه اصلی تشکیل شده است:

- ۱- فرآیند (Process): فعالیتی که معمولاً با گروه‌های فعلی در جمله نشان داده می‌شود.
 - ۲- مشارکت‌کنندگان (Participants): افرادی که در فرآیند شرکت دارند و معمولاً با گروه‌های اسمی نشان داده می‌شوند.
 - ۳- عنصر موقعیتی و شرایط فرآیند (Circumstances): اطلاعات اضافی مانند زمان، مکان و حالت که به فرآیند یا مشارکت‌کنندگان افزوده می‌شود.
- هر جمله را می‌توان به عنوان یک رویداد در نظر گرفت که شامل فعل، شرکت‌کنندگان و شرایط وقوع فعل است (غضنفری، ۱۳۸۵: ۷۹). حاتم و میسون در تقسیم‌بندی فرآیندها، سه نوع عمده را معرفی می‌کنند:
- ۱- فرآیند عینی (مادی): به فعالیت‌های فیزیکی اشاره دارد. این فرآیند به سه نوع تقسیم می‌شود:

- * فرآیند ارادی: فاعل جاندار است.
- * فرآیند هدفمند: فاعل به طور داوطلبانه عمل را انجام می‌دهد.
- * فرآیند غیرعمدی: فرآیند، مستقل از خواسته فاعل رخ می‌دهد.
- ۲- فرآیند ذهنی: به امور حسی و فکری مربوط است.

1. Halliday, M.

۳- فرآیند ربطی: شامل افعال ربطی مانند «بودن» یا «شدن» است (Hatim & Mason, 1997: 225-226).

تغییرات در ساختار جمله -به‌ویژه در ترجمه- می‌تواند مفاهیم و حتی ایدئولوژی نویسنده را تحت تأثیر قرار دهد. تغییر صورت فرآیندها و جابه‌جایی نقش مشارکت‌کنندگان می‌تواند ایدئولوژی متن را دستخوش تغییر کند. به‌ویژه تغییر در ساختار جمله مانند تغییر از معلوم به مجهول یا تغییر فرآیند ارادی به غیرارادی می‌تواند نشان‌دهنده گرایش‌های ایدئولوژیک باشد (غضنفری، ۱۳۸۵: ۷۹) در نهایت، از نظر حاتم و میسون، مؤلفه‌های حامل ایدئولوژی که مترجم طی فرآیند ترجمه با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، شامل موارد زیر است:

۱- تفصیل متن

۲- تقلیل متن

۳- عینی‌سازی متن

۴- تبدیل معلوم به مجهول یا برعکس

۵- اسمی‌شدگی

۶- تکرار

۷- تغییر در عاملیت.

کاربرد این مؤلفه‌ها در تحلیل ترجمه، امکان بررسی میزان وفاداری یا بازآفرینی در انتقال گفتمان مبدأ را فراهم می‌سازد. با بهره‌گیری از این چارچوب، می‌توان به صورت نظام‌مند نشان داد که ترجمه چگونه در تولید معنا مداخله می‌کند و ردپای ایدئولوژی مترجم در متن مقصد چگونه قابل تشخیص است.

برگردان فارسی الهیاری از القندس موضوع بخشی از پژوهش نسبتاً مفصلی است که نگارنده در چارچوب حاتم و میسون در قالب مطالعه تطبیقی متن اصلی و متن ترجمه شده به انجام رسانده است. در این پژوهش از روش بسامدگیری با استقراء تام استفاده شده است؛ به این صورت که کل متن رمان القندس و ترجمه فارسی آن به طور کامل بررسی شد و نمونه‌ها به صورت هدفمند و بر اساس مؤلفه‌های حامل ایدئولوژی مدل حاتم و میسون

استخراج شده است. آنچه در ذیل ارائه می‌شود با توجه به محدودیت تعداد واژگان، اشاره به برخی شواهد است.

۴-۱. تفصیل متن

«تفصیل» به فرآیندی اطلاق می‌شود که در آن، یک متن گسترش می‌یابد و فرآیندها یا ساختارهای جدید به آن اضافه می‌شود (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۱-۸۲). این نوع تغییر ساختاری موجب تمایز میان متن مبدأ و متن مقصد می‌شود و مفهوم متن مقصد را نسبت به متن مبدأ روشن‌تر می‌سازد. به گفته حاتم و میسون، تفصیل باعث گسترش مفهوم متن می‌شود و در نتیجه تفاوت‌هایی میان دو متن ایجاد می‌کند (Hatim & Mason, 1990: 198).

متن اصلی: علقت صنارتی علی المقبض المعدنی و ألقیت برأسی إلی الوراء أتأمل رؤوس الأشجار المدببة و هی تلکز السماء برفق (علوان، ۲۰۱۱: ۱۴).

ترجمه الهیاری: پس قلاب را به دسته‌ای آهنی آویختم و رها کردم تا کار خودش را بکند و سر به پشت انداختم تا به درختان لرزانی بیندیشم که آرام و مهربان، به سینه‌ی آسمان انگشت می‌زدند (علوان، ۱۴۰۱: ۹).

مترجم در این ترجمه از فرآیند تفصیل بهره برده است. افزودن جزئیات توصیفی (آرام و مهربان)، بیان احساسات با الفاظ بیشتر است. اضافه کردن عبارت «رها کردم تا کار خودش را بکند» نشان‌دهنده یک دیدگاه انسان‌محور در ترجمه است که انسان را عامل اصلی کنترل بر محیط و اشیا معرفی می‌کند و طبیعت یا ابزار را منفعل فرض می‌کند. این انتخاب علاوه بر ساده‌سازی فهم متن برای مخاطب، نوعی انسان‌سازی ابزار یا فرآیند طبیعی را نشان می‌دهد و بازتاب ایدئولوژی مترجم در تأکید بر اختیار و نقش فعال انسان در جهان است.

متن اصلی: لعبت نورة لعبتها الأخيرة واقتنصت آخر الرجال الذين كان يمكن أن تقبل بهم قبل أن تمر سنوات أخرى من عمرها ويطرق الباب صنف آخر منهم، متزوجون ومسنون وطماعون (علوان، ۲۰۱۱: ۱۲۹).

ترجمه الهیاری: به هر روی، نوره، نقش آخر خود را در زندگی بازی کرد و تنها مردی را که می‌توانست پیش از رسیدن به میان‌سالی - و یا به تعبیر پدرم، پیری - انتخاب کند، برگزید؛ و گرنه باید منتظر می‌ماند تا متأهلان و میان‌سالان و هوس‌بازان در خانه‌اش را بزنند (علوان، ۱۴۰۱: ۱۱۰).

نویسنده متن اصلی - در این قسمت - بر اهمیت موقعیت سنی زنان در ازدواج تأکید دارد. الهیاری از تفصیل استفاده کرده، اما در عین حال سعی کرده به متن اصلی وفادارتر باشد؛ به نظر می‌رسد که ترجمه الهیاری به گونه‌ای انجام شده که به وضوح به دیدگاه پدر نوره اشاره می‌کند. این امر در استفاده از عبارت «به تعبیر پدرم، پیری» دیده می‌شود که نشان می‌دهد ترجمه در تلاش است تا دیدگاه و نگرانی‌های پدر نوره درباره سن او و ازدواج را به عنوان بخشی از روایت مطرح کند. در متن عربی اصلی، این نگاه به صورت عمومی تر و بدون تأکید بر نقش مستقیم پدر بیان شده است، اما در ترجمه الهیاری، اضافه کردن «به تعبیر پدرم» به نوعی گفتمان‌سازی از نگاه پدر انجام شده و اهمیت نظر او در زندگی نوره را پررنگ‌تر کرده است. این تغییر به نظر می‌رسد که به هدف برجسته کردن تأثیر دیدگاه‌ها و فشارهای اجتماعی و خانوادگی بر انتخاب زنان هنگام رسیدن به سن ازدواج و عبور کردن از این محدوده سنی و بدینی و حساسیت اطرافیان بوده باشد.

متن اصلی: يضربني لأنه يؤمن بأن الضرب ينضجني رجلاً كما يريد و أن الولد الذي لا يتعرض لمستوى الضرب الذي حرص على بقاءه ثابتاً طيلة سنوات لن ينشأ صالحاً أبداً. رغم ذلك لم أكن الفتى الذي أراده يوماً. صارت معاركي معه في ما بعد حكايات ساخرة أتبادلها مع أصدقائي وأهلي منذ توقف وأصبح يستنكف عن ضربی (علوان، ۲۰۱۱: ۱۶۰).

ترجمه الهیاری: پدرم مرا می‌زد چون باور داشت کتک زدن، مرا مطابق میل او بار خواهد آورد و پسری که چند سال مداوم از پدر کتک نخورد، در آینده مرد درستی نخواهد شد! با این همه، آن جوانی که او آرزویش را داشت، نشدم و دعوها و کتک‌هایش بدل به خاطره شدند. خاطراتی که فقط جنبه طنزشان باقی مانده و بعدها برای دوستان و اعضای خانواده بازگو می‌کردم تا از خنده ریشه بروند. طنز، گاهی زاده خشم‌های فروخورده است. یا اغلب. یا...؟! (علوان، ۱۴۰۱: ۱۳۶).

گفتمان متن اصلی، شیوه تربیتی پدر را می‌رساند که بر خشونت استوار است و تنها راه تربیت صحیح فرزندان را کتک می‌داند. الهیاری با یک جمله فلسفی و تعلیقی در پایان («طنز، گاهی زاده خشم‌های فروخورده است. یا اغلب. یا...؟!») به مخاطب فضایی برای تفسیر باز می‌گذارد. اضافه شدن عبارت «تا از خنده ریشه بروند» حالتی از شدت و پیایی بودن خنده را نشان می‌دهد که به این حالت در متن اصلی اشاره نشده است. در این بخش، ایدئولوژی مترجم در سه سطح قابل شناسایی است: نخست نقدپدرسالاری و تربیت خشونت محور که با خشونت بدنی همراه است؛ دوم، برجسته‌سازی مقاومت فردی در برابر هویت تحمیلی و سوم، تأکید بر کارکرد طنز به عنوان شکلی از تخلیه روانی و اعتراض نمادین به خشونت. در این ترجمه، مترجم با اضافه‌گویی، انتقاد بیشتری داشته است. از مجموع تغییراتی که در مقوله‌های مورد بررسی در ترجمه القندس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند، حدود دو درصد آن‌ها تغییراتی است که مترجم در طول ترجمه به «تفصیل» متن روی آورده است که رقم قابل توجهی نیست.

۴-۲. تقلیل متن

«تقلیل» برخلاف «تفصیل» در ترجمه عمل می‌کند. در این فرآیند، مترجم جمله‌ای کامل یا جمله‌واره را که حداقل شامل یک فرآیند است به عبارتی بدون فرآیند تبدیل می‌کند. این عبارت جدید معمولاً به صورت یک عنصر اسمی، قیدی و یا مشابه آن ظاهر می‌شود (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۲).

تقلیل با کاهش تعداد فرآیندهای موجود، باعث تغییر در ساختار متن و نمایان شدن تفاوت‌هایی میان متن مبدأ و متن مقصد می‌شود که می‌تواند موجب ایجاد تمایزهایی میان دو متن شود و مفهوم آن‌ها را به گونه‌ای متفاوت به نمایش بگذارد (Hatim & Mason, 1990: 131).

متن اصلی: ربما یقیم فی الغابة المحاذية للنهر ویأتی هنا لاستجداء صیادی السمک الأغنیاء. ربما فر من أحد أقفاص سیرک دو سولیه الذی تنصب خیمته علی الضفة الأخری من النهر استعداداً لإجازة الصیف (علوان، ۲۰۱۱: ۸).
ترجمه الهیاری: شاید هم از سیرک دوسولیه فرار کرده. همان سیرکی که خیمه‌اش را بر کناره دیگر رود بر پا کرده و مهیای تعطیلات تابستانه می‌شود (علوان، ۱۴۰۱: ۴).

در ترجمه با کاهش فرآیندها، جمله‌ها به طور قابل توجهی تقلیل یافته‌اند؛ در متن اصلی «ربما یقیم فی الغابة... السمک الأغنیاء.» / «ربما فر من أحد أقفاص... لإجازة الصیف.» وجود دارد که در ترجمه به صورت «همان سیرکی که خیمه‌اش را بر کناره دیگر رود بر پا کرده و مهیای تعطیلات تابستانه می‌شود» ارائه شده است که در اینجا نیز شاهد تقلیل هستیم. در متن عربی علاوه بر اشاره به فرار از قفس‌های سیرک، تصویری اجتماعی - انتقادی از «زیر نظر گرفتن ماهیگیران ثروتمند» نیز وجود دارد، اما در ترجمه، این بخش به کلی حذف و روایت صرفاً بر عنصر سیرک متمرکز شده است. این انتخاب ترجمه‌ای نشان‌دهنده ایدئولوژی مترجم در چند سطح است؛ نخست، حذف بار اجتماعی و طبقاتی متن که به نوعی محافظه‌کاری یا خنثی‌سازی نقد اجتماعی دلالت دارد؛ دوم، گرایش به ساده‌سازی و روان‌سازی روایت برای مخاطب مقصد و سوم، کنترل بر تمرکز معنایی از طریق برجسته‌سازی بعد نمایشی و کنار گذاشتن بعد اجتماعی.

متن اصلی: رمیت الدلة فی حوض المطیخ وقررت أن أكمل تنظيف المكان لاحقاً. أما الآن فیجب أن أخرج مرة أخرى لأطفئ فی مكان ما فتیل القلق الذی اشتعل (علوان، ۲۰۱۱: ۲۱۵).

ترجمه الهیاری: ول کن تمیزی را! برو بیرون! و اضطراب فوران کرده از حفره درونت را بنشان! (علوان، ۱۴۰۱: ۱۸۶).

این جمله شامل چندین فرآیند (به شکل افعال و توابع توصیفی) است که به حالت‌های مختلفی اشاره دارد. رمیت الدلة (قهوه‌جوش را انداختم): کنش فیزیکی، قررت أن أكمل تنظيف المكان لاحقاً (تصمیم می‌گرفتم که تمیز کردن مکان را بعداً ادامه دهم): کنش تصمیم‌گیری، أخرج مرة أخرى (یک‌بار دیگر خارج شوم): کنش فیزیکی و أطفئ فتيل القلق (فتیله اضطراب را خاموش کنم): کنش عاطفی است.

در این بخش به جای توصیف دقیق از کنش‌ها و وضعیت، ترجمه به صورت دستوری ارائه شده است. «ول کن تمیزی را!» به جای «تصمیم گرفتم که تمیز کردن مکان را بعداً ادامه دهم» / «برو بیرون!»، «... حفره درونت را بنشان!» به جای أفعال مضارع (یجب أن أخرج / أطفئ). در این ترجمه تغییر وجه افعال از متکلم به امر صورت گرفته است. در متن مبدأ، وجه اول شخص بازتاب تجربه شخصی و اختیار گوینده را نشان می‌دهد، اما ترجمه با تبدیل به امر، بار فردی را کاهش داده و خواننده را وارد متن می‌کند. این تغییر بیانگر چند ایدئولوژی مترجم است: نخست، فعال‌سازی مخاطب؛ دوم، تمرکز بر پیام یا معنا و کاهش بار شخصی متن و سوم، روان‌سازی متن برای مخاطب مقصد.

فرآیند تقلیل به عنوان یک استراتژی ترجمه، می‌تواند به کاهش پیچیدگی نحوی متن منجر شود. با این حال، این عمل می‌تواند به کاهش دقت ترجمه و حذف اطلاعات معنایی ظریف و تأکیدهای نویسنده اصلی منجر شود. راهکار تقلیل در ترجمه الهیاری حدود ۱۰ درصد مجموع تغییرات را به خود اختصاص داده است.

۴-۳. عینی‌سازی متن

یکی دیگر از مؤلفه‌های مدل حاتم و میسون «عینی‌سازی» است که در آن مفاهیم انتزاعی، ذهنی یا کلی به شکلی ملموس بازنمایی می‌شوند. این تکنیک معمولاً برای شفاف‌سازی معنا به کار می‌رود و در ترجمه ادبی، کارکردی بلاغی و سبک‌شناختی نیز دارد و به

تغییراتی اشاره دارد که در آن، فرآیند غیرمادی جمله به فرآیند عینی (مادی) تبدیل می‌شود؛ به گونه‌ای که کنش به صورت یک عمل ملموس نمایش داده می‌شود. در صورتی که کنشگر فعل انسان باشد، فرآیند به عنوان فرآیند ارادی در نظر گرفته می‌شود. فرآیندهای غیرمادی شامل فرآیندهای اعتباری، ذهنی، کلامی و مشابه آن‌ها هستند (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۳).

حاتم و میسون عینی‌سازی را به دو نوع تقسیم‌بندی می‌کنند: فرآیند کنشی و عملی. در فرآیند کنشی، کنشگر فعل جاندار است؛ در حالی که در فرآیند عملی، کنشگر فعل غیرجاندار است (Hatim & Mason, 1997: 8). این دو نویسنده بر این باورند که مترجم به منظور تسهیل درک آن برای مخاطب به طور کاربردشناختی ناگزیر به استفاده از این راهبرد می‌شود (Ibid: 16).

متن اصلی: و ما إذا كانت رسائل غادة التي تراکمت فی هاتفی منذ وصولی لطفاً مصطنعاً أم اعتذاراً متأخراً (علوان، ۲۰۱۱: ۶۹).

ترجمه الهیاری: پیامک‌های رگباری غاده چه بودند؟ لطفی تصنعی یا نوشداروی بعد از مرگ سهراب؟! آه! گوشی‌ام پر از پیامک‌های غاده است (علوان، ۱۴۰۱: ۵۷).

الهیاری در ترجمه از زبان تلویحی استفاده کرده است. عبارت «نوشداروی بعد از مرگ سهراب» یک تعبیر اصطلاحی در زبان فارسی است و به جای اینکه به صورت مستقیم به عذرخواهی و حس ندامت اشاره کند، کنش غیرمادی «اعتذاراً متأخراً» را به کنشی ملموس‌تر و کنایه‌ای و آشنا برای مخاطب تبدیل کرده است. همچنین عبارت «پیامک‌های رگباری» نیز شکلی از عینی‌سازی را نشان می‌دهد؛ زیرا تصویر مشخص‌تری از تعداد زیاد پیام‌ها را به ذهن متبادر می‌کند. در این بخش، نحوه کنش شخصیت‌ها (در اینجا «غاده») و پیام‌هایی که ارسال کرده به شکل متفاوتی بیان شده است. این تغییر رویکرد به ویژه زمانی ضرورت می‌یابد که متن اصلی حاوی مفاهیمی باشد که برای مخاطب زبان مقصد ناآشناست.

متن اصلی: فی المطار كانت الرحلة الأقرب على لوحة المغادرة تطير إلى القاهرة (علوان، ۲۰۱۱: ۲۹۳).

ترجمه الهیاری: در فرودگاه، نزدیک‌ترین پرواز ممکن را جستجو... قاهره! (علوان، ۱۴۰۱: ۲۵۲).

در متن اصلی، هیچ نوع کنش مستقیم یا مادی دیده نمی‌شود؛ زیرا بیانگر یک مشاهده و توصیف است و کنش خاصی توسط یک انسان به عنوان فاعل وجود ندارد. تنها ذکر یک واقعیت مشاهده شده است. الهیاری در ترجمه خویش، فرآیند تلویحی متن مبدأ با استفاده از فعل «جستن» به کنشی مادی و ارادی تبدیل کرده است که از منظر گفتمانی، نشان‌دهنده گذار از روایت بی‌طرفانه به مشارکت فعال راوی است. بهره‌گیری از نقل قول مستقیم و ساختارهای کنشی، روایت را از حالت غیرشخصی و گزارش‌گونه متن عربی به بیانی زنده، فردی و درگیرکننده بدل ساخته است. این استراتژی با کاهش فاصله میان متن و مخاطب، موجب افزایش درگیری ذهنی خواننده با روایت و ارتقای پویایی متن ترجمه، شده است. همچنین الهیاری عبارت «على لوحة المغادرة تطير إلى...» را در ترجمه خود نیاورده است.

متن اصلی: كل ما يدور في ذهن سلمان أني ساذج إلى حد عدم المقدرة على تسلّم صك بسيط من رئيس محكمة و ربما خشي أن أفقده في الطريق من المحكمة إلى البيت مثلما يفقد الصبية حقائبهم المدرسية. أطفأت حنقي تماماً و أنا أشعر بالآ جدوى من مراكمته في صدري ما دمت راحلاً عما قريب. سيختفي هذا الأخ المتأنق من شاشة حياتي تماماً (علوان، ۲۰۱۱: ۳۱۶-۳۱۷).

ترجمه الهیاری: فکر می‌کند من آن‌قدر ابله‌م که توانایی تحویل گرفتن یک چک ساده را ندارم. شاید هم می‌ترسد مثل بچه‌مدرسه‌ای‌ها که کیفشان را گم می‌کنند، آن چک را در راه دادگاه تا خانه به فنا بدهم. به هر حال، خشم خودم را فرو خوردم. من که به‌زودی از اینجا خواهم رفت! پس چه جای عصبانیت؟! چه چیز قرار است تغییر کند یا حل شود؟!...

به درک! بگذار بیاید! من به زودی خواهم رفت و این برادر دماغوی اتو کشیده، کلاً از صفحه زندگی‌ام حذف خواهد شد (علوان، ۱۴۰۱: ۲۷۱).

استفاده از تعابیری چون «به درک! بگذار بیاید!» نشان‌دهنده بازنمایی عینی زبان احساساتی و تلویحی متن اصلی است. این بیان، فرآیند غیرمادی خشم را به کنشی مادی و ملموس؛ یعنی بی‌اعتنایی و پذیرش تبدیل می‌کند. علاوه بر این، حضور برجسته زبان اصطلاحی در این بخش از ترجمه نیز مشهود است. ترجمه عبارت «سیخنتفی هذا الأخ... تماماً» به «این برادر دماغوی اتو کشیده... حذف خواهد شد». نمونه‌ای دیگر از تجسم و عینی‌سازی و بر پایه توجه به زبان مقصد در الگوی ترجمه است. در عین حال، عینی‌سازی می‌تواند فاصله‌ای میان ایدئولوژی مبدأ و مقصد ایجاد کند و موجب سوء تفاهم شود؛ به‌ویژه زمانی که خواننده تعابیر ترجمه شده را بازتاب فرهنگ مبدأ تلقی کند. از مجموع تغییراتی که از سوی مترجم در متن ترجمه اعمال شده، حدود ۶۷ درصد آن از نوع عینی‌سازی است که بالاترین میزان تغییرات را به خود اختصاص داده است.

۴-۴. تبدیل ساختار معلوم به مجهول یا برعکس

طبق نظر گلفام و همکاران (۱۳۸۵: ۶۴)، عمل مطابقت میان جهان خارج و ساختار زبان از طریق قواعد صوری دستور امکان‌پذیر است، اما از منظر معناشناسی شناختی، چنین مطابقت مستقیمی وجود ندارد و یک رخداد یا موقعیت خاص می‌تواند به طرق مختلف بیان شود. نحوه بیان این رخدادها به نوع مفهوم‌سازی در ذهن گوینده بستگی دارد.

تغییرات در ساختار جمله مانند تبدیل ساختار از معلوم به مجهول یا برعکس، می‌تواند معنای پیام را تغییر دهد. این تغییرات همچنین ممکن است منجر به حذف عامل جمله و پنهان‌شدن بخشی از واقعیت شوند. علاوه بر این، با استفاده از این راهبرد، می‌توان شدت فعل را تقویت کرد یا از شدت تأثیر آن کاست (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۴۵)، بنابراین، هر گونه تغییر ساختاری از معلوم به مجهول یا برعکس به دلیل تغییر در سازوکار آغاز و پایانه به‌طور حتم موجب تغییر معنای بخشی از جمله متن مبدأ خواهد شد.

متن اصلی: شعر بأنه بحاجة إلى من يعينه في ترتيب الأوراق و جمع الأرقام و توثيق الصكوك فاستقدم باسل الذي كان مهندساً و موظفاً سابقاً في الحكومة السورية (علوان، ۲۰۱۱: ۱۹۳).

ترجمه الهیاری: حس کرد باید کسی را داشته باشد برای تنظیم قراردادها و جمع ارقام و ثبت اسناد. این گونه بود که باسل، مهندس و کارمند سابق حکومت سوریه، استخدام شد (علوان، ۱۴۰۱: ۱۶۵).

نویسنده اصلی با معرفی پیشینه کاری باسل در مهندسی و تجربه دولتی، قابلیت‌های فنی او را برجسته می‌کند و توضیح می‌دهد که این توانمندی‌ها عامل استخدام او برای انجام امور اداری بوده‌اند. هدف، ارائه تصویری از باسل به عنوان فردی ماهر و قابل اعتماد است. در ترجمه، تغییر ساختار از جمله معلوم به مجهول مشهود است؛ عبارت «استخدام شد» به جای «به خدمت گرفت» به کار رفته است. این تغییر احتمالاً به منظور پنهان کردن فاعل یا تأکید بر فعل (استخدام شدن باسل) صورت گرفته است. با استفاده از ساختار مجهول، توجه به نتیجه عمل بیشتر از فردی که اقدام را انجام داده (فاعل) جلب می‌شود که نشان‌دهنده اهمیت وضعیت نهایی (استخدام باسل) است.

متن اصلی: و عندما انتقلنا للفاخرية لم يعد باسل موظفاً عند أبي فحسب بل أحد سكان المنزل أيضاً. منحه أبي غرفة صغيرة في الملاحق الخلفية قريبة من غرف العمال... (علوان، ۲۰۱۱: ۱۹۴).

ترجمه الهیاری: زمانی که به فاخریه نقل مکان کردیم، جنب مکان سکونت خدمتکاران، یک اتاق به او اختصاص داده شد (علوان، ۱۴۰۱: ۱۶۶).

متن اصلی تغییر وضعیت باسل از کارمند به عضو خانواده را نشان می‌دهد. نویسنده با استفاده از عبارت «غرف العمال»، به صراحت جایگاه اجتماعی پایین تر باسل را ذکر می‌کند و از طریق کنایه و طعنه، فاصله اجتماعی او را با دیگر اعضای خانواده برجسته می‌سازد. در ترجمه، عبارت «جنب مکان سکونت خدمتکاران» به وضوح به جایگاه اجتماعی پایین تر

باسل اشاره دارد. علاوه بر این، فعل «منحه» که در متن عربی به صورت معلوم است به صورت مجهول ترجمه شده («یک اتاق به او اختصاص داده شد»). این تغییر ساختار به تمرکز بیشتر بر مکان (جنب مکان سکونت خدمتکاران) نسبت به فاعل تبدیل شده است که احتمالاً به منظور جلب توجه خواننده به موقعیت جدید باسل و ایجاد کنایه‌ای به جایگاه اجتماعی او انجام شده است. همچنین در متن عربی، پدر شخصیت اصلی است که به باسل اتاق می‌دهد. الهیاری با تبدیل ساختار معلوم به مجهول، پدر را از متن حذف کرده و توجه را از او منحرف کرده است. این می‌تواند به دلیل ترجیح مترجم برای تمرکز کمتر روی شخصیت پدر و بیشتر بر روی شرایط باسل باشد.

در زبان فارسی، تغییر افعال به حالت مجهول گاهی به منظور روان‌سازی متن و جلوگیری از پیچیدگی‌های اضافی صورت می‌گیرد. موارد تغییر ساختار فعل در ترجمه الهیاری حدود یک درصد از مجموع تغییرات را دربر می‌گیرد.

۴-۵. اسمی‌شدگی

در برخی زبان‌ها، ترتیب فعل و فاعل در جمله ممکن است انعطاف‌پذیر باشد. زمانی که مترجم بخواهد ساختار جمله را در زبان مقصد حفظ کند و در عین حال ترتیب فاعل و فعل طبق الگوی آن زبان باشد، اسمی‌شدگی می‌تواند راهکار مناسبی باشد که به معنای جایگزینی توالی فاعل-فعل با یک اسم واحد است (Hatim & Mason, 1997: 21). حاتم و میسون، فرآیند اسمی‌شدگی را به عنوان ترکیب یک فرآیند فعلی و مشارکت‌کنندگان آن در قالبی فشرده‌تر و به صورت گروه اسمی تعریف می‌کنند. به اعتقاد آن‌ها، این فرآیند به عنوان یک مرجع مهم برای بیان ایدئولوژی عمل می‌کند (Ibid: 192).

جمله اسمی به جملاتی اطلاق می‌شود که در آن جزئی از جمله به صورت عبارت اسمی بیان می‌شود؛ در حالی که امکان بیان آن با فعل نیز وجود دارد. این عبارت اسمی می‌تواند در جایگاه‌های دستوری مختلف مانند نهاد، مفعول، متمم فعل، متمم قید، مضاف‌الیه، بدل یا مسند به کار رود (پاکار و خزاعی فرید، ۱۳۹۳: ۳).

طبق نظر حاجبی (۱۳۹۶: ۳۵ به نقل از صداقت، ۲۰۱۴: ۲۹)، در جملاتی که از فعل برای بیان فرآیند عملی استفاده می‌شود، معمولاً لازم است که کنشگر یا عامل عمل ذکر شود و گاهی پس از فعل، متمم می‌آید که عامل عمل را معرفی می‌کند، اما با استفاده از اسمی‌شدگی می‌توان نقش عامل را در فرآیند عمل حذف کرد.

متن اصلی: ربما هو بیده الصغیر الذی یعلق فیہ صور أطفاله و عائلته و یخبئ غنائمه من التمر المسروق (علوان، ۲۰۱۱: ۸).

ترجمه الهیاری: شاید زیر آن سنگ‌ها خانه کوچکی داشته باشد با چند قاب عکس آویخته از دیوارهایش... عکس اهل و عیال و قوم و خویش و شاید آن خرمای به یغما برده را هم در یخدانی کنج اتاق پنهان کرده باشد (علوان، ۱۴۰۱: ۴).

الهیاری در ترجمه خود، عبارت «چند قاب عکس آویخته از دیوارهایش» را به جای استفاده از ساختار فعلی مانند «عکس‌هایی را به دیوار آویخته است» به صورت گروه اسمی ترجمه کرده است. در اینجا، فعل به طور غیرمستقیم و بدون اشاره به زمان دستوری یا فاعل ارائه شده است و تمرکز بر وضعیت یا حالت عکس‌هاست که «آویخته» شده‌اند.

متن اصلی: هؤلاء الذین یحملون أوراقاً و یقاطعون المارة مزعجون فعلاً (علوان، ۲۰۱۱: ۱۴).

ترجمه الهیاری: کسانی که برگه به دست، سر راه عابران سبز می‌شوند، واقعاً عذاب‌آورند (علوان، ۱۴۰۱: ۱۰).

در ترجمه، یک فعل ارادی به گروه اسمی فاقد زمان تبدیل شده که می‌تواند بر درک معنای متن تأثیرگذار باشد. الهیاری به جای استفاده از افعال ارادی مانند «راه می‌افتند» یا «مقابله می‌کنند»، عبارت اسمی «کسانی که برگه به دست...» ارائه کرده است. این اسمی شدن باعث می‌شود که کنش‌های فعال افراد حذف شود و تنها وضعیت ظاهری آن‌ها (حمل برگه‌ها) برجسته شود. با این تغییر، افراد به جای کنشگران فعال به عناصری ایستا و مزاحم در فضای عمومی تبدیل می‌شوند. همچنین در این ترجمه، زمان دستوری فعل‌ها نیز

تعدیل شده و به صورت ایستا و بدون اشاره به زمان خاصی بیان می‌شوند که این امر باعث می‌شود حالت آزاردهندگی این افراد به عنوان وضعیتی پایدار و همیشگی درک شود.

متن اصلی: بدا لی أنها تعیش مع زوجها مثل مغناطیس تقلیدی یتنافر نصفاه و یتجاذب النصفان الآخران، و هی تظل فی تقلبها بین الحالتین حتی تلتقینی ذات موسم و تستعید توازن الفترة المقبلة. لم تخبرنی کثیراً عن بیتها و ما یجری فیہ (علوان، ۲۰۱۱: ۵۹).

ترجمه الهیاری: به نظر من با مردها مثل یک آهن‌ربا برخورد می‌کرد، یک‌سر جاذبه و یک‌سر دافعه. او همواره درگیر این دو حالت بود و دیدن من در فواصل معین و البته طولانی، تعادل دوران آینده‌اش را به او هدیه می‌کرد. زیاد از خانه و خانواده‌اش برایم نمی‌گفت (علوان، ۱۴۰۱: ۴۸).

متن مبدأ، شامل ۹ فرآیند است که الهیاری، ۵ فرآیند فعلی را به صورت گروه اسمی و فاقد فعل و زمان، ترجمه کرده است و سعی بر اثبات استمرار رویدادهای مدنظر را دارد. این ساده‌سازی در ترجمه الهیاری به گفتمان حالتی سریع‌تر و کم‌جزئیات‌تر می‌دهد و مخاطب را سریع‌تر به درک کلی از وضعیت روحی زن می‌رساند. وی به جای تمرکز بر جزئیات روابط زن با همسرش، رابطه او با مردها را به صورت یک وضعیت ثابت (مانند آهن‌ربایی با جاذبه و دافعه) بیان کرده است. این رویکرد به جای تأکید بر کنش‌های خاص بر حالت کلی و احساسی زن در مواجهه با مردها تمرکز می‌کند. از طریق اسمی شدن، الهیاری توانسته احساس سرگردانی زن بین جاذبه و دافعه را به صورت کلی و پایدار نشان دهد و روابط زن و مرد را به عنوان یک حالت روانی بلندمدت درک کند.

فرآیند اسمی‌شدگی در ترجمه الهیاری با اختصاص حدود ۱۲ درصد تغییرات به خود پس از راهکار عینی‌سازی، بیشترین نوع تغییرات را شامل می‌شود.

۴-۶. تکرار

پدیده تکرار در زبان به معنای دوباره گفتن مطالبی با مرجع یکسان است که به طور معمول با تدبیری هدفمند، عمدی (آگاهانه یا ناآگاهانه) و بر اساس انتقال معنای خاص انجام

می‌شود (Hatim & Mason, 1990: 199). حاتم و میسون بر این نکته تأکید دارند که در صورت مواجهه با تکرار واژگانی، اگر مترجم از راهکارهای دیگری مانند استفاده از کلمات هم‌معنی، تلفیق عناصر تکرار یا خلاصه کردن آنها بهره گیرد، ممکن است ظرایف معنایی متن مختل شود (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۴-۸۵).

در زمینه بلاغی، کوتاه‌گویی به عنوان یکی از ترفندهای مهم رسایی کلام شناخته می‌شود. با این حال، نویسندگان گاهی این ترفند را نادیده می‌گیرند و با بهره‌گیری از تکرار ساختاری جدید در اثر خود ایجاد می‌کنند (بنی‌طالبی و فروزنده، ۱۳۹۶: ۲۷). تکرار -به‌ویژه در متون ادبی- می‌تواند ابزاری مؤثر برای تأکید بر مفاهیم خاص و تقویت پیوستگی معنایی متن باشد، اما نیازمند توجه دقیق به ظرایف معنایی است تا از بهم خوردن انسجام متن جلوگیری شود.

متن اصلی: نظرت إلی شاشة الهاتف فلم أجد رسائل جديدة. لا أدری أين اختفی. لا أدری متى سيعود. أترأه يكون مسافراً ضالاً متلی (علوان، ۲۰۱۱: ۱۵).
ترجمه الهیاری: بعد به صفحه موبایلم نگاه کردم. هیچ پیامک تازه‌ای نرسیده. آه! کجا پنهان شده‌ای؟! پس کی برخواهی گشت؟ نمی‌دانم! نمی‌دانم! آیا او هم مثل من، یک مسافر غریب بی‌وطن است (علوان، ۱۴۰۱: ۱۱).

علوان با تکرار جملات پرسشی و استفاده از عبارات مشابه برای توصیف وضعیت شخصیتی که در انتظار پیامی است، حس اضطراب و ناپایداری روانی را تقویت می‌کند. این پرسش‌ها و عدم قطعیت نه تنها وضعیت شخصیت را به عنوان فردی بلا تکلیف به نمایش می‌گذارند، بلکه باعث می‌شوند خواننده نیز با این حس همراه شود. تکرار، علاوه بر تأکید بر حالت ذهنی آشفته، نقش مهمی در ایجاد فضای احساسی متن دارد. در متن مبدأ، دو بار واژه «لا أدری» تکرار می‌شود و الهیاری در ترجمه خود این تکرار را به طور دقیق و مؤثر لحاظ کرده است تا تأکید نویسنده بر این موضوع حفظ شود. او از جملات کوتاه‌تر و عبارت‌های احساسی‌تر («آه!» و «نمی‌دانم! نمی‌دانم!») استفاده کرده تا حس اضطراب و ناراحتی شخصیت را تشدید کند. الهیاری با افزودن عبارات احساسی مانند «مسافر غریب

بی‌وطن» سعی کرده است که حس غریبی و گم‌گشتگی را حتی بیشتر از متن اصلی برجسته کند.

متن اصلی: أتمسخر أتمسخر. ما عندک أولاد تخاف ینفضحوا و لا بیت ینخرّب (علوان، ۲۰۱۱: ۵۵).

ترجمه الهیاری: مسخره کن! مسخره کن!... تو که کس و کار نداری تا نگران رسوایی‌شان باشی! خانواده نداری که از نابودی‌اش بترسی (علوان، ۱۴۰۱: ۴۶).

در متن اصلی، تکرار فعل «أتمسخر» برای تقویت لحن طعنه‌آمیز و انتقادی به کار رفته و بر خشم شخصیت از بی‌مسئولیتی طرف مقابل تأکید دارد. این تکرار، احساس نارضایتی از بی‌تفاوتی فرد نسبت به مسائل خانوادگی و اجتماعی را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که نویسنده قصد دارد مسئولیت‌گریزی او را به وضوح نقد کند. الهیاری نیز با تکرار فعل «مسخره کن!» همان لحن طعنه‌آمیز و انتقادی را به خواننده منتقل می‌کند؛ در ترجمه الهیاری، تکرار با ساختار امری و لحنی تهاجمی، خشم شدیدتری نسبت به متن اصلی منتقل می‌کند. همچنین این ترجمه با استفاده از جملات کوتاه و عبارات احساسی مانند «تو که کس و کار نداری» بر تنهایی و ناامیدی شخصیت تأکید دارد.

متن اصلی: دھنت ذقنی بکریم مرطب ثم غسلته ثم دھنته مرة أخرى بکریم آخر ثم غسلته، ثم طمسته وراء رغوۃ الحلاقة الكثیفة و أنا أتمنی ألا تخذلنی بشرتی هذه المرة (علوان، ۲۰۱۱: ۲۱۵-۲۱۶).

ترجمه الهیاری: چانه‌ام را با کرم مرطوب کننده پوشاندم و بعد با یک کرم دیگر چرب کردم. سپس با آب ولرم شستمش و کف اصلاح را مالیدم و مشغول شدم. همیشه، بیش از حد لزوم، کف می‌زنم. کار که تمام شد، حوله را برداشتم و صورتم را پاک کردم. این همه به این چهره می‌رسم و باز، چین و چروک‌هایش اسباب تحقیرم می‌شود (علوان، ۱۴۰۱: ۱۸۶-۱۸۷).

در متن عربی، تکرار عباراتی مانند «دهنت» و «غسلته» نشان‌دهندهٔ وسواس شخصیت در اصلاح صورت است. این تکرار ابزاری برای تأکید بر تلاش‌های مکرر، احساس ناامیدی و نگرانی شخصیت از نتیجه نگرفتن است. علوان از این شیوه برای نمایش نارضایتی شخصیت از ظاهر خود و تأثیر آن بر عزت نفس او استفاده می‌کند. در ترجمه الهیاری، ساختار تکراری متن عربی تغییر یافته و به جای آن، تمرکز بر توصیف دقیق فرآیند اصلاح صورت و احساسات شخصیت افزایش یافته است. حذف یا بازآفرینی تکرارها، همراه با افزودن عناصری مانند «آب ولرم» و «بیش از حد لزوم»، جلوه‌ای واقع‌گرایانه‌تر به وسواس، اضطراب و احساس تحقیر شخصیت می‌بخشد. این تغییر رویکرد، ضمن کاستن از تأکید صوری بر تکرار، تصویر روانی دقیق‌تری از وضعیت درونی شخصیت ارائه می‌دهد. در ترجمه، تکرار کمتر به چشم می‌خورد و ترجمه بیشتر به روانی و زیبایی متن توجه کرده تا به حفظ تکرار.

متن اصلی: أربعة قوانین أخرى: لا ينبغي أن نحب. لا ينبغي أن نفتق. لا ينبغي أن نخلف على ماهية العلاقة. و لا ينبغي أن نستورد تعريفاً لها من أي مكان خارج الحيز السري الذي نفكر فيه وحدنا فقط (علوان، ۲۰۱۱: ۲۲۵-۲۲۶).

ترجمه الهیاری: چهار قانون ما: نباید به هم عشق بورزیم؛ نباید از هم جدا شویم؛ نباید نوع این رابطه را عوض کنیم و نباید هیچ تعریفی برای آن، خارج از چارچوب مخفیانه‌ای که فقط خودمان از آن سر در می‌آوریم، قائل باشیم (علوان، ۱۴۰۱: ۱۹۴).

در این متن، علوان با تکرار چهار قانون حاکم بر رابطه، سردرگمی، تضاد درونی و تلاش برای کنترل وضعیتی مبهم را به تصویر می‌کشد. این تکرار نشان‌دهندهٔ وسواس فکری شخصیت‌ها و ناتوانی‌شان در تعریف روشن رابطه است. الهیاری نیز در ترجمه با حفظ تکرار و استفاده از زبانی فلسفی و جدی، این حس ناامنی و پیچیدگی را منتقل کرده است. او با عباراتی مانند «چارچوب مخفیانه» و «فقط خودمان از آن سر در می‌آوریم» بر جنبه انحصاری و درونی رابطه تأکید کرده و تضاد درونی شخصیت‌ها را پررنگ‌تر ساخته است. پدیده تکرار در ترجمه الهیاری حدود هفت درصد از تغییرات را شامل می‌شود.

۷-۴. تغییر در عاملیت

تغییر نقش مشارکین در جمله می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر ساختار دستوری و معنایی آن بگذارد. در فرآیند ترجمه، این تغییرات شامل جابه‌جایی نقش‌ها، مانند تبدیل فاعل به مفعول و برعکس یا تغییر نوع عامل (جایگزینی عامل انسانی با غیرانسانی) می‌شود. چنین تغییراتی نه تنها بر ساختار جمله، بلکه می‌تواند بر جهت‌گیری کلی جمله و در نهایت معنای آن تأثیرگذار باشد (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۵). حاتم و میسون (۱۹۹۷) بر این باورند که این تغییرات نقش‌ها در ترجمه علاوه بر تأثیر بر تعاملات بین فرهنگی، بر ابعاد ایدئولوژیک متن نیز اثرگذار است.

متن اصلی: ما لقینا من ورا السفر خیر (علوان، ۲۰۱۱: ۳۶).

ترجمه الهیاری: کسی از سفر خیری ندیده! (علوان، ۱۴۰۱: ۲۹).

در تغییر در عاملیت، فاعل جمله در ترجمه عوض یا جایگزین می‌شود تا متن مقصد شفاف‌تر یا طبیعی‌تر شود؛ بدون اینکه الزاماً فعل به مجهول تبدیل شود. در اینجا با تغییر ضمیر «ما» به «کسی» و حفظ فعل در زمان گذشته، تجربه‌ای خاص و شخصی را به یک حقیقت کلی و غیرشخصی بدل می‌کند. این تغییر نه تنها باعث عمومی‌سازی تجربه سفر می‌شود، بلکه لحن جمله را از یک روایت فردی به یک تأمل فلسفی و فراگیر درباره بی‌فایده‌گی سفر تبدیل می‌سازد. چنین گزینشی می‌تواند ناشی از گرایش ایدئولوژیک مترجم به ارائه نگاهی بدبینانه یا نقادانه نسبت به مفهوم سفر باشد. این رویکرد، ترجمه را از بازتاب صرف یک تجربه زیسته به سطحی مفهومی و تعمیم‌پذیرتر ارتقا می‌دهد.

متن اصلی: غمزت لها و أنا أجيب بسرعة: - صحيح. صحيح. ولكن أنتی مو عارفة أن أبوی صار فوق السبعین؟ ارتفع حاجباها بدهشة ثم ضحكت و هی تلقی بجبینها علی کف مفتوحة و تهز رأسها بتعجب من تلمیحی الفج (علوان، ۲۰۱۱: ۵۸).

ترجمه الهیاری: چشمکی زدم و بلافاصله گفتم: - صحیح! صحیح! اما مگر خبر نداری؟ تصمیم دارم بالای هفتاد سال عمر کنم! ابروهایش این‌بار، صادقانه، به نشانه تعجب بالا

رفتند. بعد دست بر پیشانی کوفت و خندید. سرش که از شنیدن این کنایه نیش‌دار تکان خورد (علوان، ۱۴۰۱: ۴۸).

در ترجمه الهیاری، عاملیت جمله از پدر به راوی منتقل شده است؛ یعنی به جای اینکه تمرکز بر سن پدر باشد، راوی مستقیماً دربارهٔ تصمیم خود برای زندگی تا سن بالا صحبت می‌کند. در متن اصلی، پدر و سن او به عنوان نقطه‌ای برای تأمل و مقایسه مطرح‌اند، اما در ترجمه، بر خواستهٔ شخصی راوی برای عمر طولانی تأکید می‌شود. این تغییر باعث می‌شود که متن حالت شخصی‌تر پیدا کند و به جای مشاهده‌ای از بیرون به یک تصمیم فردی تبدیل شود.

متن اصلی: كل مرة نلتقى تختار مدينة جديدة لتحقيق مكسباً سياحياً يعوّضها إذا جاء لقاءنا رتيباً و مملاً (علوان، ۲۰۱۱: ۶۰-۶۱).

ترجمه الهیاری: اما هر بار، یک شهر جدید را انتخاب می‌کرد که اگر دیدار من برایش ملال‌آور است، لااقل یک گردش و سفر تفریحی باشد و به آمدن بی‌ارزد (علوان، ۱۴۰۱: ۵۰).

در ترجمه الهیاری، عاملیت از حالت جمع (ما) به «او» منتقل شده است؛ به گونه‌ای که مخاطب به عنوان تصمیم‌گیرندهٔ اصلی در انتخاب شهر معرفی می‌شود. این تغییر باعث می‌شود که راوی در موقعیتی منفعل قرار گیرد و حس تأثیرپذیری یا تسلیم در برابر تصمیم مخاطب برجسته شود. از منظر گفتمانی، این جابه‌جایی عاملیت می‌تواند نشانه‌ای از نوعی ناامیدی یا فاصله در رابطه باشد و ترجمه، رابطه را نابرابرتر و یک‌طرفه‌تر نشان می‌دهد. این نوع بازآفرینی، نگرش و تفسیر مترجم از رابطهٔ شخصیت‌ها را به خوبی بازتاب می‌دهد. در میان تغییراتی که در متن ترجمه مورد بررسی قرار گرفته است تغییر در عاملیت حدود دو درصد از کل تغییرات را دربر می‌گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی بازتاب ایدئولوژی در ترجمه فارسی رمان القندس، اثر محمدحسن علوان، توسط امیرحسین الهیاری بر پایه مدل تحلیلی حاتم و میسون انجام شد. یافته‌های تحقیق نشان دادند که ترجمه الهیاری، فراتر از بازتاب صرف متن مبدأ، فرآیندی بازآفرینانه و ایدئولوژیک است که در آن، مترجم با بهره‌گیری از مؤلفه‌هایی چون عینی‌سازی، اسمی‌شدگی، تفصیل، تقلیل، تبدیل ساختار معلوم به مجهول یا برعکس، تکرار و تغییر در عاملیت، جهان‌بینی نویسنده را در قالبی متناسب با زبان و فرهنگ فارسی بازآفرینی کرده است.

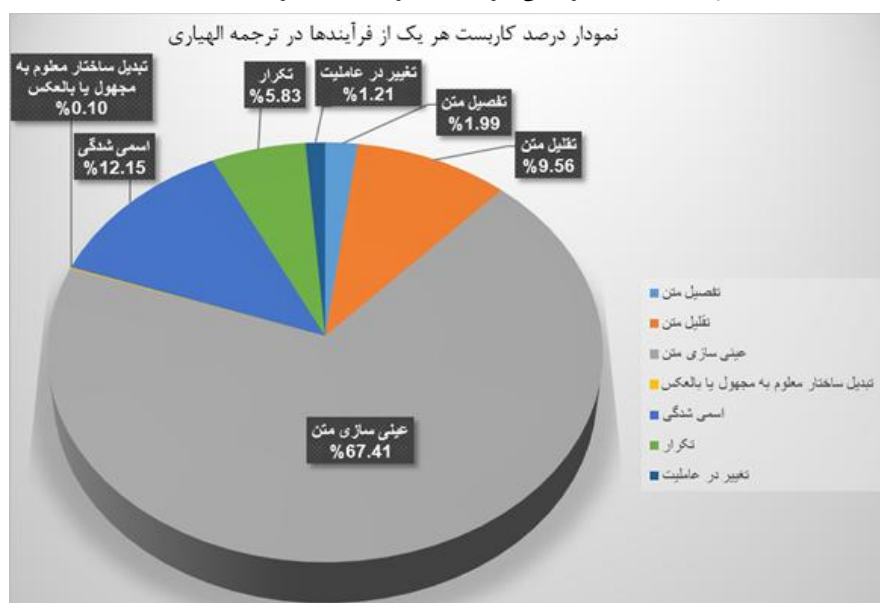
یافته‌های تحقیق بر پایه استقراء تام و تحلیل ۱۲۵۵ نمونه هدفمند از کل رمان و ترجمه فارسی -آنطور که در جدول و نمودار (۱) ارائه شده- نشان می‌دهد مؤلفه‌های عینی‌سازی و اسمی‌شدگی در ترجمه الهیاری، بسامد بیشتری داشته و نقشی مؤثر در ملموس‌سازی مفاهیم انتزاعی و گفتمان‌محور متن عربی ایفا کرده‌اند. در مقابل، مؤلفه‌هایی چون تغییر در عاملیت یا ساختار معلوم به مجهول، گرچه بسامد کمتری داشته‌اند، اما در جابه‌جایی کانون معنا، تغییر جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک و برجسته‌سازی یا تضعیف برخی عناصر روایی مؤثر بوده‌اند.

مقایسه ایدئولوژی نویسنده و مترجم نشان می‌دهد که علوان در *القندس* بیشتر بر نقد گفتمان‌های اجتماعی و فرهنگی عربستان (از جمله پدرسالاری، تبعیض جنسیتی و شکاف‌های طبقاتی) تمرکز دارد؛ در حالی که الهیاری در ترجمه خود با افزودن عناصر عاطفی و فلسفی و نیز بومی‌سازی اصطلاحات، روایت را به ترجمه‌ای فردی‌تر و گاه طنزآمیز سوق داده است. این جابه‌جایی ایدئولوژیک، از یک سو به تعدیل نقدهای اجتماعی متن اصلی انجامیده و از سوی دیگر، با برجسته‌سازی عاملیت فردی و استفاده از زبان عاطفی، متن را برای مخاطب فارسی‌زبان روان‌تر کرده است. یافته‌ها مؤید آن است که ترجمه ادبی نه یک بازتاب منفعل، بلکه فرآیندی خلاقانه و ایدئولوژیک است.

جدول ۱. فراوانی مؤلفه‌های الگوی حتم و میسون در ترجمه الهیاری

نوع مؤلفه	تعداد	درصد
تفصیل متن	۲۵	۱/۹۹
تقلیل متن	۱۲۰	۹/۵۶
عینی‌سازی متن	۸۴۶	۶۷/۴۱
اسمی‌شدگی	۱۴۹	۱۱/۸۷
ساختار معلوم و مجهول	۱۱	۰/۸۷
تکرار	۸۲	۶/۵۳
تغییر در عاملیت	۲۲	۱/۷۵
جمع کل	۱۲۵۵	۱۰۰

نمودار ۱. درصد فراوانی هر یک از فرایندها در ترجمه الهیاری

رویکرد تحلیلی حاتم و میسون با تمرکز بر لایه‌های زبانی، متنی و گفتمانی، امکان بررسی دقیق رابطه بین متن مبدأ و مقصد را فراهم کرده و به‌ویژه در تحلیل متون ادبی با بار ایدئولوژیک و فرهنگی بالا، ابزاری کارآمد تلقی می‌شود. استفاده از این مدل در این

مقاله، اثبات کرد که می‌توان با تکیه بر ابزارهای زبان‌شناختی، از ابعاد بلاغی، اجتماعی و معنایی ترجمه پرده برداشت.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Fatemeh Akbarizadeh

<http://orcid.org/0000-0002-5774-3046>

Akram Khodadadi

<https://orcid.org/0009-0001-2892-3144>

منابع

- الهیاری، امیرحسین. (۱۴۰۱). بیدستر. تهران: انتشارات مولی.
- ایشانی، طاهره. (۱۳۹۵). نظریه انسجام و پیوستگی و کاربرد آن در تحلیل متون (غزل حافظ و سعدی). تهران: انتشارات دانشگاه خوارزمی.
- بشیر، حسن. (۱۳۹۹). روش عملیاتی در تحلیل گفتمان. تهران: انتشارات سروش.
- بنی طالبی، امین و فروزنده، مسعود. (۱۳۹۶). بررسی انواع تکرار و کارکردهای آن در ویس و رامین. فنون ادبی، ۹(۳)، ۲۷-۴۲. Doi: <https://doi.org/10.22108/liar.2017.93955>
- پاکار، الناز و خزاعی فرید، علی. (۱۳۹۳). گرایش به سبک اسمی در متون ترجمه شده توضیحی. فصلنامه مطالعات زبان و ترجمه، ۴۷(۱)، ۱-۱۷. Doi: <https://doi.org/10.22067/lts.v47i1.42874>
- حاجبی، فرحناز. (۱۳۹۶). تحلیل گفتمان ترجمه گزیده‌هایی از پیام‌های نوروزی اوپاما خطاب به دولت و ملت ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- خلیلی، عماد. (۱۳۹۲). بازتاب ایدئولوژی در رمان دل تاریکی ترجمه صالح حسینی بر اساس مدل حاتم و میسن (۱۹۹۰، ۱۹۹۱/۱۹۹۷). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیتان و بلوچستان.
- رایس، کاترینا. (۱۳۹۲). نقد ترجمه در پرتو رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا. مترجم: گلرخ سعیدنیا. تهران: نشر قطره.

رضی‌نژاد، سید محمد و طوسی نصرآبادی، محمدرضا. (۱۳۹۴). انسجام واژگانی در اشعار فارسی شهریار، انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی. ۳۰۹-۳۱۳.

ریسی، زهره. (۱۴۰۰). بررسی چالش میان جامعه سنتی و مدرن در سه رمان «صوفیا، القندس، سقف الکفایه» نوشته محمدحسن علوان، با تکیه بر نظریه مالکوم واترز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان.

علوان، محمدحسن. (۲۰۱۱). القندس. بیروت: دارالساقی.

غضنفری، محمد. (۱۳۸۵). چارچوب تحلیلی نقد ایدئولوژی در ترجمه و نگاهی به ترجمه انگلیسی بوف کور هدایت. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲۳(۴۶)، ۷۶-۹۸.

فرج‌زاده جلال‌آباد، فاطمه. (۱۳۹۶). بازتاب ایدئولوژی در ترجمه پل اسپرکمن از رمان شطرنج با ماشین قیامت نوشته حبیب احمدزاده بر اساس الگوی حاتم و میسن (۱۹۹۱، ۱۹۹۰/۱۹۹۷). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

گلفام، ارسلان، صدیق ضیابری رؤیا و جعفری، آریتا. (۱۳۸۵). نگاهی به ساخت مجهول در زبان فارسی با تکیه بر دیدگاه شناختی. مجله زبان و زبان‌شناسی، ۲(۴)، ۵۷-۷۶.

مک داتل، دایان. (۱۳۸۰). مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان. ترجمه حسینعلی نوذری. تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.

یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۳). گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی. تهران: انتشارات هرمس.

یورگنسن، ماریان و لوئیز فیلیپس. (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

References

Hatim, B. & Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. London and New York: Longman.

Hatim, B. & mason, I. (1997). *The translator as communicator*. London and New York: Routledge.

Translated References to English

Alwan, M. H. (2011). *Al-Qundus [The Beaver]*. Beirut: Dar al-Saqi. [In Arabic]

- Bani Talebi, A., & Forouzandeh, M. (2017). A study of types and functions of repetition in Vis and Ramin. *Adabi Techniques (Scientific–Research Journal)*, Vol. 9, No. 3, pp: 27–42. Doi: <https://doi.org/10.22108/liar.2017.93955> [In Persian]
- Bashir, H. (2020). *Operational method in discourse analysis [Ravesh-e amaliati dar tahlil-e gofteman]*. Tehran: Soroush Publications. [In Persian]
- Elahyari, A. (2022). *Bidestar [The Beaver]*. Tehran: Mowli Publications. [In Persian]
- Eshani, T. (2016). *The theory of cohesion and coherence and its application in text analysis (Hafez and Saadi's ghazals)*. Tehran: Kharazmi University Press. [In Persian]
- Farajzadeh Jalalabad, F. (2017). *Reflection of ideology in Paul Sprachman's translation of Chess with the Doomsday Machine by Habib Ahmadzadeh based on Hatim and Mason's model (1990, 1991/1997)* (Master's thesis). University of Sistan and Baluchestan, Iran. [In Persian]
- Ghazanfari, M. (2006). Analytical framework of ideology criticism in translation and A look at the English translation of The Blind Owl. *Journal of Social Sciences and Humanities of Shiraz University*, Vol. 23, No. 46, pp: 76–98. [In Persian]
- Golfam, A., Sediq Ziyabari, R., & Jafari, A. (2006). A cognitive approach to the passive construction in Persian. *Journal of Language and Linguistics*, Vol. 2, No. 4, pp: 57–76. [In Persian]
- Hajebi, F. (2017). *Discourse analysis of Obama's Nowruz messages to the Iranian government and nation* (Master's thesis). Ferdowsi University of Mashhad, Iran. [In Persian]
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. (2010). *Discourse analysis as theory and method [Nazariye va ravesh dar tahlil-e gofteman] (H. Jalili, Trans.)*. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Khalili, E. (2013). *Ideological reflection in Heart of Darkness translated by Saleh Hosseini based on Hatim and Mason's model (1990, 1991/1997)* (Master's thesis). University of Sistan and Baluchestan, Iran. [In Persian]
- McDonnell, D. (2001). *An introduction to discourse theories [Moqaddame-i bar nazariyaha-ye gofteman] (H. Nozari, Trans.)*. Tehran: Farhang-e Gofteman. [In Persian]

- Pakar, E., & Khazaei Farid, A. (2014). Exploring the Tendency towards Nominal Style in Persian Non-Literary Translated Texts. *Journal of Language and Translation Studies*, Vol. 47, No. 1, pp: 1–17. Doi: <https://doi.org/10.22067/lts.v47i1.42874> [In Persian]
- Raeisi, Z. (2021). *The conflict between traditional and modern society in three novels (Sofia, Al-Qundus, Saqf al-Kifaya) by Mohammed Hasan Alwan based on Malcolm Waters' theory* (Master's thesis). University of Kashan, Iran. [In Persian]
- Razi-Nejad, S. M., & Toosi Nasr-Abadi, M. R. (2015). Lexical cohesion in Shahriar's Persian poems. *Proceedings of the 10th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature, Iranian Association for the Promotion of Persian Language and Literature*, 309–313. [In Persian]
- Reiss, K. (2013). *Translation criticism in light of the functionalist approach [Naqd-e tarjome dar partow-e roykard-e zabanshenakhti-ye naqshgara] (G. Saeednia, Trans.)*. Tehran: Qatreh Publications. [In Persian]
- Yarmohammadi, L. (2004). *Critical and conventional discourse analysis [Gofteman-shenasi-ye rayej va enteghadi]*. Tehran: Hermes Publications. [In Persian]

استناد به این مقاله: اکبری‌زاده، فاطمه، خدادادی، اکرم. (۱۴۰۴). بازتاب ایدئولوژی در ترجمه ادبی: تحلیل ترجمه امیرحسین الهیاری از رمان «القندس» با کاربری رویکرد حاتم و میسون. *دوفصلنامه پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، ۱۵ (۳۲)، ۳۸۵–۴۲۱. doi: 10.22054/RCTALL.2025.86156.1794

Translation Researches in the Arabic Language and Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.